

MILLIY AXLOQIY QADRIYATLAR ASOSIDA O'QUVCHILAR JAMOASIDAGI VERBAL AGRESSIYANI PROFILAKTIKA QILISHNING NAZARIY ASOSLARI

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРОФИЛАКТИКИ ВЕРБАЛЬНОЙ АГРЕССИИ В СТУДЕНЧЕСКОМ СООБЩЕСТВЕ НА ОСНОВЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ПРАВСТВЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ

THEORETICAL FOUNDATIONS FOR THE PREVENTION OF VERBAL AGGRESSION IN STUDENT COMMUNITIES BASED ON NATIONAL MORAL VALUES

Jo'rayeva Gulandom Murodullo qizi

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti o'qituvchisi

Annotasiya: Mazkur maqolada o'quvchilar jamoasida uchraydigan verbal agressiya muammosining pedagogik-psixologik mohiyati hamda uni milliy axloqiy qadriyatlar asosida profilaktika qilishning nazariy asoslari tahlil qilingan. Tadqiqot davomida verbal agressiyaning shakllanish omillari, uning o'quvchilar shaxsiy rivojlanishi va jamoaviy munosabatlarga ta'siri o'rganildi. Milliy axloqiy qadriyatlarning tarbiyaviy salohiyati, xususan, hurmat, bag'rikenglik, mehr-oqibat, odob va hamjihatlik kabi fazilatlarining aggressiv xulq-atvorning oldini olishdagi o'rni yoritildi. Nazariy tahlillar asosida verbal agressiyaning profilaktika qilishning qadriyatga yo'naltirilgan modeli ishlab chiqildi. Tadqiqot natijalari ta'lim muassasalarida sog'lom ma'naviy-psixologik muhit yaratish hamda o'quvchilarning kommunikativ madaniyatini rivojlantirishda milliy qadriyatlarga asoslangan tarbiyaviy yondashuvlarning samaradorligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: verbal agressiya, milliy axloqiy qadriyatlar, o'quvchilar jamoasi, profilaktika, kommunikativ madaniyat, tarbiya, bag'rikenglik, empatiya, pedagogik yondashuv, ma'naviy tarbiya.

Аннотация. В данной статье проанализированы педагогико-психологическая сущность проблемы вербальной агрессии среди учащихся, а также теоретические основы её профилактики на основе национальных нравственных ценностей. В ходе исследования были изучены факторы формирования вербальной агрессии, её влияние на личностное развитие учащихся и межличностные отношения в коллективе. Раскрыт воспитательный потенциал национальных нравственных ценностей, в частности таких качеств, как уважение, толерантность, милосердие, нравственность и сплочённость, в предупреждении агрессивного поведения. На основе теоретического анализа разработана ценностно-ориентированная модель профилактики вербальной агрессии. Результаты исследования показывают эффективность воспитательных подходов, основанных на национальных ценностях, в создании здоровой

духовно-психологической среды в образовательных учреждениях и развитии коммуникативной культуры учащихся.

Ключевые слова: вербальная агрессия, национальные нравственные ценности, ученический коллектив, профилактика, коммуникативная культура, воспитание, толерантность, эмпатия, педагогический подход, духовно-нравственное воспитание.

Annotation. This article analyzes the pedagogical and psychological nature of verbal aggression among students and the theoretical foundations for its prevention based on national moral values. The study examines the factors contributing to the development of verbal aggression and its impact on students' personal development and interpersonal relationships within the school community. Particular attention is paid to the educational potential of national moral values, including respect, tolerance, compassion, courtesy, and solidarity, in preventing aggressive behavior. Based on theoretical analysis, a value-oriented model for the prevention of verbal aggression was developed. The findings demonstrate the effectiveness of educational approaches grounded in national values in creating a healthy spiritual and psychological environment in educational institutions and enhancing students' communicative culture.

Keywords: verbal aggression, national moral values, student community, prevention, communicative culture, education, tolerance, empathy, pedagogical approach, moral education.

Kirish. Globallashuv sharoitida yoshlar o'rtasidagi kommunikativ munosabatlarning murakkablashuvi ta'lim muassasalarida shaxslararo ziddiyatlarning yangi shakllarini yuzaga keltirmoqda. Ayniqsa, o'quvchilar jamoasida verbal agressiya ko'rinishidagi salbiy xulq-atvorning kuchayishi pedagogik va psixologik jihatdan dolzarb muammolardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Verbal agressiya shaxsga so'z orqali ruhiy bosim o'tkazish, haqoratlash, kamsitish, tahdid qilish yoki uning ijtimoiy mavqeiga zarar yetkazishga qaratilgan kommunikativ harakatlar majmui sifatida tavsiflanadi.

Bugungi kunda ta'lim muhitida sog'lom psixologik iqlimni shakllantirish, o'quvchilarda madaniyatli muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish hamda tajovuzkor nutqiy xatti-harakatlarning oldini olish davlat siyosati darajasidagi ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, milliy axloqiy qadriyatlar yosh avlod tarbiyasida muhim ijtimoiy-pedagogik resurs bo'lib xizmat qiladi. O'zbek xalqining tarixiy-ma'naviy merosida mujassam bo'lgan mehr-oqibat, bag'rikenglik, odob, hayo, kattalarga hurmat va kichiklarga izzat kabi qadriyatlar o'quvchilar o'rtasida ijobiy kommunikativ madaniyatni shakllantirishda muhim omil sanaladi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi o'quvchilar jamoasida verbal agressiyani profilaktika qilishda milliy axloqiy qadriyatlarning pedagogik va psixologik imkoniyatlarini nazariy jihatdan tahlil qilishdan iborat.

Zamonaviy ta'lim muassasalarida o'quvchilar o'rtasidagi verbal agressiya (haqorat qilish, masxara qilish, tahdid qilish, qo'pol muomala, kamsituvchi so'zlardan foydalanish) ijtimoiy-psixologik muammolardan biri hisoblanadi. Verbal agressiya shaxslararo munosabatlarga salbiy ta'sir ko'rsatib, jamoada nizolar, ruhiy zo'riqish va ta'lim samaradorligining pasayishiga olib keladi. Shu sababli uni oldini olishda milliy axloqiy qadriyatlar muhim tarbiyaviy omil sifatida xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Verbal agressiya muammosi psixologiya, pedagogika va sotsiologiya fanlarida uzoq yillardan buyon o'rganib kelinayotgan ilmiy yo'nalishlardan biridir. Agressiv xulq-atvorning kelib chiqish mexanizmlarini tushuntirishga qaratilgan dastlabki ilmiy qarashlar biologik va psixoanalitik yondashuvlar asosida shakllangan bo'lsa, keyinchalik ijtimoiy o'rganish va kognitiv nazariyalar ushbu hodisani kengroq izohlash imkonini berdi. Agressiyani ilmiy jihatdan tizimli o'rgangan tadqiqotchilar orasida Banduraning ijtimoiy o'rganish nazariyasi alohida o'rin tutadi. Ushbu nazariyaga ko'ra, aggressiv xulq-atvor kuzatish, taqlid qilish va mustahkamlash mexanizmlari orqali shakllanadi. Demak, o'quvchi tajovuzkor kommunikatsiyani oila, tengdoshlar yoki ommaviy axborot vositalari orqali o'zlashtirishi mumkin.

Buss va Perry agressiyani shaxsning emotsional va xulqiy reaksiyalari bilan bog'liq murakkab psixologik hodisa sifatida tavsiflaydi. Ularning tadqiqotlarida verbal agressiya aggressivlikning mustaqil komponentlaridan biri sifatida ko'rib chiqilgan. Tadqiqotchilar verbal agressiyani shaxsning salbiy hissiyotlarini nutq orqali ifodalash shakli sifatida baholaydilar.

Mahalliy pedagogik tadqiqotlarda esa yoshlar tarbiyasida milliy qadriyatlarning o'rni keng yoritilgan. O'zbek pedagog olimlari tomonidan olib borilgan izlanishlarda ma'naviy-axloqiy tarbiya shaxsning ijtimoiylashuvi, kommunikativ madaniyati va xulq-atvor me'yorlarining shakllanishida muhim omil sifatida e'tirof etilgan. Milliy axloqiy qadriyatlar masalasi sharq mutafakkirlari merosida ham muhim o'rin egallaydi. Xususan, Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Alisher Navoiy va boshqa mutafakkirlarning asarlarida insoniylik, adolat, mehr-oqibat va odob-axloq masalalari jamiyat taraqqiyotining muhim sharti sifatida talqin etilgan. Ularning qarashlari zamonaviy tarbiya tizimida yoshlarni aggressiv xatti-harakatlardan himoya qilishning ma'naviy asoslarini yaratadi.

Tahlil qilingan ilmiy manbalar verbal agressiya muammosi keng o'rganilganligini ko'rsatsa-da, uni aynan milliy axloqiy qadriyatlar asosida profilaktika qilishning pedagogik mexanizmlari yetarli darajada tadqiq etilmaganligini ko'rsatadi. Mazkur tadqiqot ana shu ilmiy bo'shliqni to'ldirishga qaratilganligi bilan ahamiyatlidir. Verbal

agressiya — bu shaxsning boshqalarga ruhiy zarar yetkazish maqsadida yoki natijasida soʻz orqali salbiy taʼsir koʻrsatishidir. U quyidagi koʻrinishlarda namoyon boʻladi:

- haqorat va kamsitish;
- masxara qilish;
- laqab qoʻyish;
- tahdid qilish;
- qoʻpol va tajovuzkor nutq;
- ijtimoiy rad etishga qaratilgan ogʻzaki harakatlar.

Psixologik nazariyalarga koʻra, agressiv xulq-atvor biologik, ijtimoiy va tarbiyaviy omillar taʼsirida shakllanadi. Oʻquvchilar orasida verbal agressiya koʻpincha oilaviy muhit, tengdoshlar taʼsiri, internet va ommaviy axborot vositalaridagi salbiy namunalardan kelib chiqadi.

1. Milliy axloqiy qadriyatlar va tarbiya

Milliy axloqiy qadriyatlar jamiyat tomonidan asrlar davomida shakllantirilgan maʼnaviy-meʼyoriy mezonlar majmui hisoblanadi. Ular yosh avlodda hurmat, odob, andisha, bagʻrikenglik, kattalarga ehtirom, kichiklarga izzat, mehr-oqibat kabi fazilatlarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Oʻquvchilar jamoasida verbal agressiyaning oldini olishda milliy qadriyatlarga asoslangan tarbiya muhim omil boʻlib, u oʻquvchilarning nutq madaniyati va xulq-atvorini ijobiy yoʻnaltiradi.

2. Oʻquvchilar jamoasida muloqot madaniyati

Muloqot madaniyati shaxslararo munosabatlarni samarali tashkil etish, suhbatdoshga hurmat bilan munosabatda boʻlish, fikrlarni odob doirasida ifodalash koʻnikmalarini oʻz ichiga oladi. Oʻquvchilar jamoasida sogʻlom psixologik muhit yaratish va verbal agressiyaning oldini olish uchun muloqot madaniyatini rivojlantirish muhim pedagogik vazifa hisoblanadi. Bunda hamkorlik, oʻzaro hurmat va tolerantlik tamoyillari asosiy oʻrin tutadi.

3. Verbal agressiyaning psixologik sabablari

Verbal agressiya haqorat, tahqirlash, masxara qilish, qoʻrqitish, kamsitish va qoʻpol muomala kabi nutqiy tajovuz shakllarida namoyon boʻladi. Uning kelib chiqishiga oilaviy muhit, tengdoshlar taʼsiri, emotsional zoʻriqish, stress, oʻzini namoyon qilishga boʻlgan ehtiyoj, kommunikativ koʻnikmalarning yetishmasligi hamda ommaviy axborot vositalari va internetdagi agressiv kontentlar sabab boʻlishi mumkin. Ushbu omillarni aniqlash verbal agressiyaning profilaktika qilishning muhim shartidir.

4. Konfliktologiya va nizolar profilaktikasi

Oʻquvchilar oʻrtasidagi nizolar verbal agressiyaning asosiy manbalaridan biri hisoblanadi. Konfliktologiya fanida nizolarning sabablari, rivojlanish bosqichlari va ularni bartaraf etish usullari oʻrganiladi. Nizolarni konstruktiv hal etish, muzokara olib

borish, murosaga kelish va mediatorlik ko'nikmalarini shakllantirish o'quvchilar jamoasida agressiv munosabatlarning kamayishiga yordam beradi.

5. Maktabda ma'naviy-axloqiy tarbiya texnologiyalari

Ma'naviy-axloqiy tarbiya texnologiyalari o'quvchilarda ijobiy fazilatlarni shakllantirishga qaratilgan pedagogik usullar va vositalar tizimidir. Tarbiyaviy suhbatlar, treninglar, rolli o'yinlar, munozaralar, jamoaviy tadbirlar, namunaviy xulq-atvorni targ'ib qilish hamda milliy qadriyatlarga asoslangan tarbiya metodlari verbal agressiyaning oldini olishda samarali hisoblanadi.

6. Ijtimoiy o'rganish nazariyasi va agressiv xulq shakllanishi

Albert Bandura tomonidan ishlab chiqilgan ijtimoiy o'rganish nazariyasiga ko'ra, inson xulqi kuzatish, taqlid qilish va mustahkamlash jarayonlari orqali shakllanadi. O'quvchilar agressiv xatti-harakatlarni ota-onalar, tengdoshlar, o'qituvchilar yoki ommaviy axborot vositalaridagi namunalar orqali o'zlashtirishi mumkin. Shu sababli verbal agressiyaning profilaktikasida ijobiy namuna ko'rsatish, sog'lom kommunikativ muhit yaratish va konstruktiv muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Milliy axloqiy qadriyatlar xalqning tarixiy tajribasi, urf-odatlar, an'analari va ma'naviy merosida shakllangan axloqiy me'yorlar tizimidir. Ular quyidagilarni o'z ichiga oladi - kattalarga hurmat, kichiklarga izzat, mehr-oqibat, bag'rikenglik, odob va hayo, insonparvarlik, sabr-toqat, hamjihatlik, do'stlik va o'zaro yordam. Qadriyatlar o'quvchilarda ijobiy kommunikativ madaniyatni rivojlantirib, tajovuzkor xatti-harakatlarning oldini olishga xizmat qiladi. Milliy axloqiy qadriyatlar asosida verbal agressiyaning profilaktika qilish quyidagi pedagogik tamoyillarga tayanadi:

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv -Har bir o'quvchining individual xususiyatlari, ehtiyojlari va qiziqishlarini hisobga olgan holda tarbiyaviy ishlarni tashkil etish. O'quv jarayonida nafaqat bilim berish, balki axloqiy fazilatlarni ham shakllantirish.

Ijtimoiy hamkorlik tamoyili - Maktab, oila va mahalla hamkorligida o'quvchilarda madaniyatli muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish. O'quvchilarga milliy meros bilan bir qatorda umuminsoniy axloq me'yorlarini ham singdirish¹.

Psixologik jihatdan profilaktika quyidagi yo'nalishlarni qamrab oladi - empatiya (boshqalar his-tuyg'ularini tushunish)ni rivojlantirish, hissiy intellektni shakllantirish, nizolarni tinch yo'l bilan hal etish ko'nikmalarini o'rgatish, o'z-o'zini nazorat qilish malakalarini rivojlantirish, kommunikativ kompetensiyani oshirish².

Milliy qadriyatlar mazkur sifatlarning shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Masalan, mehr-oqibat va bag'rikenglik tamoyillari o'quvchilarning bir-biriga nisbatan

¹ Leonard Berkowitz. Aggression: Its Causes, Consequences, and Control. – New York: McGraw-Hill, 1993

² E. G'oziyev. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2010

hurmat bilan munosabatda bo'lishiga yordam beradi. Profilaktika ishlari quyidagi shakllarda amalga oshirilsa samaradorlik darajasi oshadi. Ma'naviyat va tarbiya soatlari, milliy qadriyatlarga bag'ishlangan davra suhbatlari, rolli o'yinlar va treninglar, nizoli vaziyatlarni tahlil qilish, kitobxonlik tadbirlari, ota-onalar bilan hamkorlik ishlari, jamoada ijobiy psixologik muhit yaratish. Bu tadbirlar o'quvchilarda nutq madaniyati, hurmat va mas'uliyat hissini rivojlantiradi.

Xulosa. Milliy axloqiy qadriyatlar o'quvchilar jamoasidagi verbal agressiyani profilaktika qilishning muhim nazariy va amaliy asosi hisoblanadi. Ular yosh avlodda hurmat, bag'rikenglik, mehr-oqibat va madaniyatli muloqot ko'nikmalarini shakllantirib, tajovuzkor xatti-harakatlarning kamayishiga xizmat qiladi. Shu bois ta'lim-tarbiya jarayonida milliy qadriyatlarga tayangan holda profilaktik ishlarni tizimli tashkil etish o'quvchilar jamoasida sog'lom ma'naviy-psixologik muhitni yaratishning muhim sharti hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016.
2. Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulub. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2016.
3. E. G'oziyev. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2010.
4. M. Davletshin. Pedagogik psixologiya. – Toshkent: O'qituvchi, 2004.
5. R. Sunnatova. Shaxs va jamiyat psixologiyasi. – Toshkent: Fan, 2018.
6. Leonard Berkowitz. Aggression: Its Causes, Consequences, and Control. – New York: McGraw-Hill, 1993.
7. D. I. Feldshteyn. Psixologiya razvitiya lichnosti. – Moskva: Institut prakticheskoy psixologii, 1999.
8. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O'qituvchi, 1992.
9. I. P. Podlasiy. Pedagogika. – Moskva: Vldos, 2008.